

Тетяна БІЛАН,

orcid.org/0000-0002-7816-4481

кандидат філософських наук, доцент кафедри психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *bilangaluk@gmail.com*

СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті встановлено, що професійна самосвідомість майбутнього педагога – це професійна Я-концепція, що визначається його діяльністю, способом поведінки, системою дій, які спрямовані на себе й на особистісно-особистісну взаємодію, усвідомлене ставлення майбутнього педагога до реалізації професійних здатностей і компетентностей, необхідність самопізнання, саморозвитку, саморегуляції, самонавчання, прагнення до професійно-особистісного самовираження; доведено, що важливим психологічним механізмом, який впливає на професійну діяльність педагога, є здатність до саморегуляції, а особистісні здатності майбутнього педагога визначатимуть світоглядну основу особистісних професійно-педагогічних якостей, котрі в майбутньому визначать особистісну спрямованість та основу професіоналізму в педагогічній діяльності.

Метою статті є аналіз світоглядних аспектів формування професійної самосвідомості майбутнього педагога, зокрема здатності до особистісно-світоглядного самовдосконалення, реалізації особистісного потенціалу, самоусвідомлення сильних і слабких сторін «адаптаційно-компенсаторних реакцій», а в майбутньому формування його професіоналізму, прояву професійних компетентностей і здатностей належно виконувати свої професійно-педагогічні обов'язки.

Формуючи професійну самосвідомість майбутнього педагога, передусім важливими складовими частинами вбачаємо особистісні смисли; соціально-психологічні очікування; професійний образ Я-педагога; механізми саморегуляції, самооцінки, самоконтролю; самоусвідомлення власних психічних спроможностей; ціннісну самооцінку; мотиваційну, емоційно-вольову сферу особистості майбутнього педагога. Доведено, що важливим світоглядними механізмами формування професійної самосвідомості майбутнього педагога є високий рівень особистісного саморозвитку, емоційний інтелект, саморегуляція, самовираження, самопрезентація, моральна самооцінка, самодетермінація.

Ключові слова: *світогляд, свідомість, самосвідомість, Я-концепція, ціннісні орієнтири, саморозвиток, самовираження.*

Tetiana BILAN,

orcid.org/0000-0002-7816-4481

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *bilangaluk@gmail.com*

WORLDVIEW ASPECTS OF FORMING THE PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF THE FUTURE PEDAGOGUE

The article establishes that the professional self-awareness of the future teacher is based on a professional concept of self, which is defined by their activity, manner of behavior, the system of actions aimed at themselves and their person-to-person interaction, the conscious attitude of the future teacher towards the realization of professional abilities and competences, the need for self-knowledge, self-development, self-regulation, self-study, the desire for professional and personal expression; the article proves that an important psychological mechanism that influences the professional activity of the teacher is the ability to self-regulate. The personal abilities of the future teacher will determine the ideological basis of personal vocational and pedagogical qualities, which in the future will determine the personal orientation and professional activity.

The purpose of the article is to analyze the worldview aspects of the formation of professional self-awareness of the future teacher, in particular the ability for self-ideological self-improvement, the realization of personal potential, self-awareness of the strengths and weaknesses of "adaptation-compensatory reactions", and in the future, their professional competences and pedagogical responsibilities.

During the formation of the professional awareness of the future teacher, above all, we see personal factors as the main components, as well as socio-psychological expectations, professional image of the teacher, mechanisms of self-regulation, self-evaluation, self-control, self-awareness of their mental capacity; self-evaluation of values; the motivational, emotional and volitional sphere of the future teacher. The research proves that the important ideological mechanisms of the formation of professional self-consciousness of the future teacher include a high level of personal self-development, emotional intelligence, self-regulation, self-expression, self-presentation, moral self-evaluation, self-regulation, and self-determination.

Key words: *worldview, consciousness, self-consciousness, concept of self, values, self-development, self-expression.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах освітнього простору основною вимогою до особистості майбутнього педагога є самоактуалізація, особистісне й професійне самовдосконалення, самоактуалізація та самовираження, усвідомлення, самооцінка й саморегуляція майбутнім педагогом своїх особистісно-професійних здатностей, що утворюють своєрідні світоглядні конструкти. Світоглядні конструкти трактуємо як універсалії, які виражаються в оцінюванні, переосмисленні певного досвіду й знань у суб'єктивізації дійсності, що зумовлюється ціннісними орієнтаціями особистості. Нам важлива думка Ю. Хайрулліної щодо трактування світогляду – це «активне самовизначення людини у світі, яка шукає шляхи від ідеї до дії, система принципів і знань, ідеалів і цінностей» (Хайрулліна, 2011: 31). У змісті світоглядних аспектів виділяємо професійну самосвідомість – як «внутрішню детермінанту» саморозвитку – особистості майбутнього педагога, усвідомлення своєї належності до майбутньої педагогічної діяльності, професійно-педагогічного самовизначення та самовираження.

Розвиток духовно-практичних можливостей та індивідуальний розвиток людини крізь призму світоглядно-культурного її існування реалізується як самовизначення особистості. Найважливішим моментом у цьому процесі є «формування розвиненої самосвідомості, тобто здатності до адекватної оцінки не тільки свого місця в суспільстві, а й своїх інтересів і цілей, здатності до планування свого життєвого шляху, реалістичної оцінки різних життєвих ситуацій, готовності до реалізації раціонального вибору лінії поведінки й відповідальності за цей вибір» (Шейко, 2005: 119). Психологічні словники визначають самосвідомість як «усвідомлене відношення людини до своїх потреб і здібностей», як «рефлексію свідомості відносно себе», як мотиви поведінки, як емоційно-сміслову оцінку своїх можливостей, що своєю чергою виступить рушійною силою власних вчинків і дій. Педагогу варто проєктувати свою діяльність у сферу самосвідомості, що приведе до «уміння користуватися наявними резервами й нерозкритими потенціями в умовах цілісної життєдіяльності через самоусвідомлення та самопізнання» (Савчин, 2019: 192). Основою самосвідомості є Я-концепція – внутрішня сутність особистості, «Я» як суб'єкт мислення – наявна рефлексія «Я», водночас «Я» як суб'єкт сприйняття (за Кантом); самосвідомість проявляється в суспільній діяльності, завдяки якій формується здатність усвідомлювати власне «Я». Звідси професійна

самосвідомість майбутнього педагога як продукт його розвитку характеризується навчально-пізнавальною діяльністю, а згодом у професійній діяльності розвивається здатність усвідомлювати не лише умови праці, реальну дійсність, взаємодію з іншими людьми, а й здатність усвідомлювати власну особистість педагога-професіонала, аналізуючи (самооцінюючи) водночас результати власної педагогічної діяльності: «свідомість, світогляд і діяльність тісно пов'язані між собою, всі психічні процеси (вольові, емоційні, пізнавальні) не замкнуті всередині свідомості, а завжди протікають в якійсь діяльності» (Хайрулліна, 2011: 81).

Аналіз досліджень. Проблема самосвідомості як чинника психічного розвитку особистості, аналізу світоглядних аспектів формування самосвідомості майбутніх педагогів викладається крізь призму філософських і психолого-педагогічних підходів. У змісті праць М. Боришевського, Л. Ключової, М. Савчина, В. Скотного, Ю. Хайрулліної розкриваються філософсько-освітні й психологічні концепти, духовні, особистісні, світоглядні, тілесні виміри фахової підготовки майбутнього педагога.

Мета статті – проаналізувати світоглядні аспекти формування професійної самосвідомості майбутнього педагога, зокрема здатності до особистісно-світоглядного самовдосконалення, реалізації особистісного потенціалу, самоусвідомлення сильних і слабких сторін «адаптаційно-компенсаторних реакцій», а в майбутньому формування його професіоналізму, прояву професійних компетентностей і здатностей належно виконувати свої професійно-педагогічні обов'язки.

Виклад основного матеріалу. Нині в освітньому просторі надзвичайно важливою є професійна підготовка майбутніх педагогів, котрі володітимуть здатністю не тільки реалізовувати фахові компетентності в майбутній професійній діяльності, але й також будуть здатні формувати в ній особистісно-особистісні взаємини, що виражаються в таких вимірах як самосвідомість, усвідомленість, співпереживання, дієвість, спілкування, поведінка. І саме це дозволить у педагогічній взаємодії сформувати особистісну здатність розуміти самого себе й інших, співпереживати, усвідомлювати/самоусвідомлювати, самовдосконалюватися, а ціннісне відношення майбутнього педагога до себе реалізується, як відомо, в емоціях, цілепокладанні, відповідальності, волі.

Аналіз світоглядних аспектів формування професійної самосвідомості майбутніх педагогів неможливий без розуміння ціннісних орієнтацій, а завдання «формування розвиненої самосвідомості

надзвичайно складне, особливо якщо врахувати, що надійним ядром самосвідомості може й повинен бути світогляд як своєрідне загальне начало, яке орієнтує, допомагає не тільки розбиратися в різних конкретних ситуаціях, а й планувати, моделювати своє майбутнє» (Шейко, 2005: 119). Світоглядні аспекти формування професійної самосвідомості, а звідси – самоствердження у педагогічній діяльності майбутніх педагогів, виражаються в ціннісних орієнтирах, адже сутність самоствердження (за Ф. Беконем, «рух шляхом прогресивного розвитку») полягає в прагненні піднятися на «вищий щабель» ціннісної шкали, а «самосвідомість – залежно від її змістових характеристик і цільової спрямованості – спроможна зумовлювати специфіку алгоритму розгортання життєвих сценаріїв особистості, визначати її спосіб життя (*modus vivendi*)» (Боришевський, 2009: 121). Специфіка педагогічної діяльності передбачає розвиток педагога не тільки як фахівця в галузі своєї професійної діяльності, але і як здорової особистості, що здатна самооцінити свої можливості, й тому важливо зауважити, що розвиток здорової особистості не можливий без самопізнання, з яким тісно пов'язані емоційні переживання, самореалізація. Фундаментальними критеріями здоров'я є «розвиток і самореалізація людини у світі, переживання нею самоефективності, значущості й щастя» (Савчин, 2019: 11). Відомо, що компонентами самосвідомості є самопізнання, самоактуалізація, саморегуляція, звідси важливою «опорою» вбачаємо цінності, які є вагомою складовою частиною світогляду й у своїй основі зображують когнітивний, емоційний, знанневий, оцінний компоненти, й саме тому складовою частиною професійної самосвідомості педагога є «когнітивна», яка виражається в системі уявлень майбутнього педагога про самого себе, про самовідчуття, самоаналіз, «уявлення про успішне «Я» відносно до інших, зображує рівень самоповаги», Я-образ педагога професіонала. Емоційно-оцінна складова частина самосвідомості приведе до самооцінки, інша «афективна» складова частина професійної самосвідомості педагога – це ставлення до системи педагогічних вмінь, дій, реалізації цілей педагогічної діяльності (навчальної, виховної, розвивальної), це взаємостосунки в системі: педагог – учні, педагог – батьки, педагог – колеги тощо. Не менш важливою є емоційно-діяльнісно-поведінкова складова частина професійної самосвідомості педагога, що виражається в задоволеності/незадоволеності своєю професійною педагогічною діяльністю (Савчин, 2019: 193). Методологічно й теоретично обґрунтовано, що в

основі світоглядних орієнтирів лежать відчуття, які базуються на психоемоційних властивостях, що взаємодіють з емоційним розумом, із раціональними структурами. Загальноприйнята думка про те, що світосприймання характеризується певним дуалізмом: внутрішньою силою особистості й зовнішніми впливами. Ціннісний досвід вміщує реальні ідеали, прагнення, норми, на які особистість орієнтується та до яких прагне в процесі своєї життєдіяльності, «однією з найвищачальніших соціально-психологічних спонук особистості є потреба в самовизначенні й самореалізації, що задовольняється через досягнення певних цілей, котрі, своєю чергою, є сумірними усвідомленим (самоусвідомленим) індивідом своїм можливостям («реальним ресурсам») щодо їхньої адекватності, підтверджує безпосередній, хоча й опосередкований, зв'язок самосвідомості особистості з її потребами й мотивами» (Боришевський, 2009: 120). У світогляді закладена смисложиттєва цінність, вимір духовної сфери особистості, й саме тому майбутньому педагогу варто усвідомити значущість головних людських якостей і властивостей, що будуть складати основу здорової педагогічної діяльності й дозвлять швидко адаптуватися до цієї діяльності, а самосвідомість дозволить «прецизювати», побачити себе в системі смисложиттєвих цінностей.

Цінності в становленні професійності педагога утверджують систему його світоглядних орієнтирів, під якими розуміється сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості педагога, які особливо значущі в механізмі самоствердження шляхом самовизначення. Ціннісний рівень самосвідомості має в собі духовний потенціал самовдосконалення, самотворення, а педагог за такої умови повинен володіти «високим рівнем самосвідомості, що виявляється в дотриманні норм і виконанні етичних правил педагогічної професії, твердості переконань, співвіднесення себе з професійним ідеалом, в адекватності мотивів професійної самореалізації» (Ключова, 2014: 177). У сучасній філософсько-психологічній рефлексії щодо осмислення ціннісних імперативів можна виокремити різні взаємозалежні виміри, зумовлені саморозвитком, самореалізацією суб'єктів освітнього простору, їхнього здоров'я, здатностей, спроможностей, відповідальності, свободи й «духовної саморегуляції – самовдосконалення людини в напрямі обожнення (опанування здатностями вірити, любити, творити добро й боротися зі злом, творити свободу й відповідальність)» (Савчин, 2016: 194). Важливим психологічним механізмом, що впливає на професійну діяльність

педагога є здатність до саморегуляції, а особистісні здатності майбутнього педагога визначатимуть світоглядну основу особистісних професійно-педагогічних якостей, котрі в майбутньому визначають особистісну спрямованість, основу професіоналізму в педагогічній діяльності. Професіоналізація виражається професійною самоусвідомленістю власної професійної взаємодії когнітивно-мотиваційних і ціннісних особистісних якостей, (само-свідомість як пошук і пізнання особистістю своєї Я-концепції (за Л. Виготським)) – ідентичності, яка зароджується завдяки поєднанню процесів професійної педагогічної освіти й розвитку професійної компетентності, звідси самосвідомість – результат розвитку майбутнього педагога. Все це впливає на результат професійного самовизначення особистістю своєї приналежності до професійно-педагогічної діяльності, тотожності з власним професійним образом «Я», мотиваційної готовності до реалізації себе в педагогічній професії.

Самосвідомість як «рефлексія свідомості відносно себе» є важливою складовою частиною професійності педагога, що детермінується професійною ідентичністю. Це приводить до усвідомленості майбутнім педагогом фахово-професійної компетентності, реалізації ментальних здатностей, особистісної значущості, а «моральні цінності відбивають екзистенційну потребу особистості в пошуку сенсу життя, є основою для інших потреб. Вони сприяють зовнішньому самовираженню та самоствердженню особистості, розкриттю її своєрідності, неповторності, становленню та підтриманню внутрішньої цілісності особистості» (Савчин, 2019: 155). Професійний розвиток майбутнього педагога взаємопов'язаний із його самосвідомістю. Такий взаємозв'язок у подальшій професійній діяльності забезпечить спрямованість особистості педагога на самовдосконалення, саморозвиток, а на «основі самоусвідомлення різних фізичних, психічних і духовних станів, властивостей і фізичної, психічної, соціальної, моральної та духовної активності кожна людина виробляє для себе особливу суб'єктивну концепцію здоров'я, а особистісне здоров'я стосується самосвідомості, спонукальної, емоційно-вольової та інтелектуальної сфер і різнопланової активності людини» (Савчин, 2019: 176-191). Суб'єктивна концепція здорової особистості педагога формується завдяки усвідомленню власних можливостей (психічних, фізичних, психологічних, соціальних), цілісної життєдіяльності (самоусвідомлення), повноцінного життя, адже компонентами професійної самосвідомості, як вважає Л. Ключова, є «усвідомлення професійної моралі;

усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення та оцінка відносин, взаємостосунків, усвідомлення власного професійного розвитку в часі» (Ключова, 2014: 181). Все це приведе до самоствердження та усвідомлення/самоусвідомлення майбутнім педагогом норм, викликів професії педагога, сформує «професійне кредо», визначить концепцію власної педагогічної діяльності, створить власний професійно-педагогічний взірць-еталон і дозволить ідентифікувати себе з професією педагога, самовизначитися та віднайти «сене для себе», «забезпечить внутрішню безперервність переживання людиною самої себе, встановлення внутрішньої рівності собі, тотожності із собою» (Савчин, 2016: 156). Звідси маємо особистісний розвиток майбутнього педагога, який передбачає самоусвідомлення, відкриття «нового» самого себе, прояв професійної результативності, професійної самореалізації та самовдосконалення і приводить до особистісного самоствердження, «осмислення сутності й розкриття специфіки впливів на особистість, її внутрішню духовну свободу таких морально-ціннісних орієнтацій, як повага в поєднанні з вимогливістю до особистості», здатність виробити мотиви щодо самоорганізації та самовдосконалення. Це неминуче висуває на перший план проблеми освітнього простору, які пов'язані з «визнанням самооцінки особистості, формування її самосвідомості, створення умов для самовизначення та саморозвитку» (Скотний, 2003: 238). Самосвідомість як внутрішній механізм світосприйняття та чинник рефлексії, самоусвідомлення здатностей майбутнього педагога впливає на розвиток «самосмислової» та емоційної сфери особистості, що виражається в таких компетентностях, як соціально-психологічна, діагностична, забезпечення професійного вдосконалення та розвитку: «у контексті самосвідомості можливо збагнути сутність розвитку й саморозвитку особистості, що зумовлюється активізацією індивідом своїх явних і потенційних можливостей, спрямованих на досягнення цілей, які людина ставить у часовому континуумі «теперішнє – майбутнє» (Боришевський, 2009: 119). Під час формування професійної самосвідомості майбутнього педагога варто брати до уваги рівень домагань, що базуються на прагненні особистості майбутнього педагога крізь призму своїх можливостей і ціннісних орієнтацій оцінити власну можливість реалізуватися в майбутній професійній педагогічній діяльності. На основі рівня домагань у майбутнього педагога формується самооцінка, тобто виникає потреба на її основі зберегти прагнення особистості студента бути в майбутньому

педагогом-професіоналом. «Відомий неподільний причинно-наслідковий зв'язок самооцінки й домагань», що дозволяє зрозуміти механізми самосвідомості. «Виникаючи на підґрунті самооцінки, домагання постають її свідомою проєкцією в ситуації, коли перед людиною виникає можливість і реальність вибору з декількох цілей тієї, котра найбільшою мірою відповідає її моральним настановленням» (Боришевський, 2009: 123).

Тенденції розвитку сучасної освіти характеризуються чітко позначеним переходом у відносинах між учителем та учнем від суб'єктно-суб'єктних до особистісно-особистісних взаємовідносин. Усвідомленість майбутнім педагогом себе в професійній діяльності залежить від світоглядних конструктів, в основу яких покладено ціннісні орієнтири майбутнього педагога, емоційні переживання, ідеали, загальні життєві орієнтації. Формуючи професійну самосвідомість (як «складне психічне утворення») майбутнього педагога, передусім складовими частинами вбачаємо особистісні смисли; соціально-психологічні очікування; професійний образ Я-педагога; механізми саморегуляції, самооцінки, самоконтролю; самоусвідомлення власних психічних спроможностей;

ціннісну самооцінку; мотиваційну, емоційно-вольову сфери майбутнього педагога.

Висновки. Професійна самосвідомість – це професійна Я-концепція майбутнього педагога, що визначається його діяльністю, способом поведінки, системою дій, що спрямовані на себе й на особистісно-особистісну взаємодію, усвідомлене ставлення майбутнього педагога до реалізації професійних здатностей і компетентностей, необхідність самопізнання, саморозвитку, саморегуляції, самонавчання, прагнення до професійно-особистісного самовираження. Важливими світоглядними механізмами формування професійної самосвідомості майбутнього педагога є високий рівень особистісного саморозвитку, володіння особистістю «автентичною «Я-концепцією, адекватною самооцінкою, розвиненою саморефлексією» (Савчином, 2016); емоційний інтелект, самоусвідомлення власних емоцій, саморегуляція, самовираження, самопрезентація, моральна самооцінка, самодетермінація.

Подальші наукові розвідки планується продовжити в напрямі аналізу психолого-філософської підготовки майбутніх педагогів, зокрема її екзистенційної складової.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія особистості*. 2009. № 4. С. 119–126.
2. Ключова Л. Професійна самосвідомість педагогічних працівників: етичний підхід до вирішення проблем. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 1). С. 177–182.
3. Савчин М. Здатності особистості: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
4. Савчин М. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. Дрогобич : ПП «ПОСВІТ», 2019. 232 с.
5. Скотний В. Рациональне та ірраціональне в науці та освіті. Київ-Дрогобич : Коло, 2003. 288 с.
6. Хайрулліна Ю. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 235 с.
7. Шейко В., Богуцький Ю. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ : Генеза, 2005. 592 с.

REFERENCES

1. Boryshevs'kyy M. Samosvidomist' yak faktor psykhychnoho rozvytku osobystosti. [Self-awareness as a factor of mental development of personality]. *Personal Psychology*, 2009, Nr 4. pp. 119–126 [in Ukrainian].
2. Klyuchova L. Profesiyna samosvidomist' pedahohichnykh pratsivnykiv: etychnyy pidkhid do vyrishennya problem. [Professional self-awareness of teaching staff: an ethical approach to problem solving]. *Problems of modern teacher preparation*. 2014, Nr 9 (Part 1), pp. 177–182 [in Ukrainian].
3. Savchyn M. Zdatnosti osobystosti: monohrafiya. [Personality abilities: a monograph]. Kyiv : Akademiya, 2016, 288 p. [in Ukrainian].
4. Savchyn M. Zdorov'ya lyudyny: dukhovnyy, osobystisnyy i tilesnyy vymiry: monohrafiya. [Human health: spiritual, personal and physical dimensions: monograph]. Drohobych : Posvit, 2019, 232 p. [in Ukrainian].
5. Skotnyy V. Ratsional'ne ta irratsional'ne v nauksi ta osviti. [Rational and irrational in science and education]. Kyiv-Drohobych: Kolo, 2003, 288 p. [in Ukrainian].
6. Khayrullina Y. Svitohlyadna kul'tura osobystosti: strukturno-funktsional'nyy analiz: monohrafiya. [Worldview of personality culture: structural and functional analysis: monograph]. Kyiv: NPU after M. P. Drahomanov, 2011, 235 p. [in Ukrainian].
7. Sheyko V., Bohuts'kyu Y. Formuvannya osnov kul'turolohiyi v dobu tsyvilizatsiynoyi hlobalizatsiyi (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.). Monohrafiya. [Formation of cultural foundations in the age of civilization globalization (second half of XIX – beginning of XXI century). Monograph]. Kyiv: Genesis, 2005, 592 p. [in Ukrainian].